

Édesapám a húszas évek közepe tájától, kisebb-nagyobb megszakításokkal, tizenöt évig járta a Regátot. Sokáig dolgozott Bukarestben (örökké büszke volt rá, hogy néhány társával együtt, ők zsaluzták a Telefonpalota lépcsőházát), elvándorolt Krajovára, Ploiești-be, Brăilára meg Galacra, s megfordult több más moldvai városban is, amelyekre azonban már édesanyám sem emlékszik. Minap, hogy e riport-féle megírásakor felbolygattam benne az emlékeket, valahonnan egy ócska kaptár-ból előkotorászta az apám régi leveleit, mondván: faggassam ki azokat, mert többet tudnak, mint ő...

Mint aki kincsekre lel, úgy csaptam rá az egérrágra, viaszos borítékokra, s két napon át, míg otthon ültem, egyebet se tettem a ház körül, csak ezeket a leveleket böngésztem. Akadtak közöttük reményteljesebbek és lehangolók is; az egyik jobb kereset kilátásáról, a másik családásokról, szállás gondokról tudósítja anyámat, és szinte mindegyikből az a vágy sugárzik, hogy „egyszer majd talán nekünk is lesz annyi földünk és jószágunk, hogy ne kelljen többé elhanyagolni a világba“. Bizony megrikattak ezek a levelek. Az 1945 augusztusában kelt utolsó levél Piskiről származik: „... igaz, a kávéházban, ahová békartunk — írta többek közt —, kenyér helyett a legtöbbször csak máltát adnak az ételhez, de fő, hogy demokrácia van, s hogy az ember, ha még beljebb is kell húzza a nadrágszíjút, most legalább remélhet valamit. Ha fődét meg bihajt már nem is vehetünk, de már ezután nyugdíj adnak az építőmunkásnak (épp a sok és sokféle hányódás miatt mai napig sem tudtuk beszerezni a szolgálati éveit igazoló okmányokat), s akkor majd elhajítom a vándorbotot a kezemből.“

Nem kellett sokáig hányódnia.

Alighogy megírta és elpostázta élete legreményteljesebb levelét, egy mézszagú, szép augusztusi nap a magasban megbillent a talpa alatt egy tartógerenda, s harmadnap, miután hazahoztuk a tetemét — alig tíz lépésre a méhestől — eltemettük a kertünk végében fekvő temető szélére.

De hagyjuk a fájdalmas emléket (elvégre nem minden vándorló építőmunkás sorsa volt ilyen tragikus), s Galacról lévén szó, idézzem azt, ami most a legjobban ide vág: „...a kovártélyt illetőleg pedig — írta a Galacról küldött első levélben — a görög mindeddig még nem váltotta be az ígérését, nem szerzett kosztadó helyet, se lakást, de azért nincs okunk panaszra. Mikor megérkeztünk, a hajós bojár beszállásolt bennünket egy hatalmas raktárba, amely tele van mindenféle finomságokkal. Képzeld el — írta a továbbiakban anyámnak —, én például szemeskávéval tele zsákokból csináltam magamnak fekhelyet, s narancsos ládákat raktam magam köré, hogy le ne csússzon a takaró... Igaz, akad itt egér is meg patkány is, de a jódolguktól rá se hederitene a mi elemőzsiánkra, s így mi se bántjuk őket.“

Ha kezembe kerülnek, olykor még ma is felkavarnak vagy éppenséggel felvidítanak ezek a levelek. Hát még akkor frissiben milyen óriási hatással volt reánk, gyerekekre. „Narancshegyek, fügekoszorúk, banános ládák és datolyás csomagok, Duna-parti kikötő, hajók és uszályok, óriáshalak és sirályok“ — mindez pattanásig felizgatta a fantáziánkat, s egy kicsit a mesebeli csudák városává változtatta képzeletünkben Galacot. A hosszú téli esteken aztán — miután úgy karácsony körül hazatért apám, s nyakunkba akasztott egy-egy fügekoszorút — tíz-

szer is el kellett mesélje-ismételje, hol laktak, hogy éltek, s mi minden volt abban a csodálatos raktárban.

Körülményeihez képest az apám rengeteget olvasott, ki nem fogyott a mesél-nivalóból, s ebből kifolyólag, idővel, amolyan központfélévé váltunk az Alsze-gen. A hosszú téli estéken öten-hatan is átjöttek hozzánk a szomszédból: zsalu-zók, ácsok, kőművesek, vasbetonszerelők — valamennyien a Regátba járó emberek.

Az asszonyok csak fontak és hallgattak. Soha elő nem fordult, hogy ők kö-zömbösen külön vonuljanak, s másról beszéljenek, mint a férfiak. Az örökös vándorlás őket is súlyosan érintette, sőt bizonyos szempontból ők húzták a rövideb-bet. És ennek elismerését szigorúan megkövetelték a férfiaktól. Ha ebben a tekin-tetben vitába keveredtek, torkuk szakadtáig védték a maguk igazát. „Még ti be-széltek? — pattant fel olykor egy-egy asszony — nem látjátok, hogy mi viseljük a nehezét! Ti elmentek, naponta ledolgozzátok azt a nyilc-tíz órát, és kész... Me-hettek sétálni meg ki tudja hová nem... De mi — akár a rabszolgák! Kelj fel még pirkadás előtt és vedd be a kenyeret, fejd meg a kecskét, lásd el a malacot meg a majorságot... Öntözd meg a palántákat és már fuss is vissza a házba, mert nyivákolnak a kölykök...

Emlékszem, egy-egy vállalkozó már február közepén kijött a faluba szak-munkást toborozni a regáti építkezésekhez. Szíves buzgalmukban fűt-fát megígér-tek az embereknek, égis magasztalták az ottani viszonyokat, s név szerint is fel-soroltak néhány olyan személyt, akik pár év alatt, ott valósággal megszedték ma-gukat. Így nőtt, erősödött folyton-folyvást a regáti városok vonzóereje, s így szület-tek azok az Erdély-szerte elterjedt csali-legendák, miszerint a regáti városokban, különösen pedig Bukarestben meg a kikötővárosokban, egy-kettő meg lehet gazda-godni. S a legendáknak olykor volt is valami alapja. Szórványosan, itt-ott, néha még egy-két kisembert is megkörnyékezett a szerencse. Egy alkalommal az apám is látott egy ilyen vállalkozóvá lett székely „vátaf“-ot (Domokos Gergelynek hívták), aki — ha rájött a bolondja — még a munkaadón is túltett a dorbézolásban.

Az apámat, persze, nem az efféle látványos pünkösdi királyság utáni vágy kész-tette vándorlásra, hanem az a kétségbevonhatatlan tény, hogy a szakmunkáshiányban szenvedő regáti városokban állandó munkához jutott, s ott tán még jobban is meg-becsülték és megfizették, mint idehaza. Így aztán évről évre elszegődött a munkás-toborzó palléroknál, s amint megjött a tavasz, elszállt hazulról, mint a vándor-madár. Lelakatolt szerszámos kuferjével a kezében, elnyűtt, hatalmas hátizsák-jával a hátán, rendszerint március elején ment el hazulról, s alig csak karácsony szombatján jött meg a munkából. Ilyetén, hosszú éveken át, jóformán csak a téli hónapokban volt apánk.

És most (negyven év után) mégis, mintha feltámadt volna, mintha csak ráta-láltam volna örök elvándorlásában, úgy képzelem: itt lépked mellettem a galaci utcákon, hív, hogy megmutassa a házakat (ha még léteznek), ahol lakott és dolgo-zott, majd mint egy idegenvezető, elvisz a Duna partjára, hogy megmutassa a ki-kötőt. A rakpart, jégpáncélba szorult tarka-színes hajóival, uszályaival és apró de-reglyéivel még télen is igen festői képet nyújt. A befagyott Duna meg — amely talán itt a legszelesebb — így elrejtőzve és megbilincselve egyenesen félelmetes látvány. Különösen, ha, mint ekkor is, ember merészkedik a hátára. A galaciak ugyan a legtöbbször rá se hederintenek a veszélyes koszlérozásra, de én bizony ugyancsak elsárgultam a hajmeresztő látványtól. A Duna túlsó partján fekvő ha-lászfalvak irányából ugyanis kisebb-nagyobb embercsoportok vágtak neki a széles

jégmezőnek, itt-ott pedig gyerekek csicsonkázta, nyakigláb kamaszok korcsolyáztak a befagyott folyamon. Látni is rossz volt, amint körülöttük, a ropogó-pattogó jégpáncél résein kitolul a víz — ők azonban meg se hallották a víz és a jég örök kemény birkózásának zajait. A látvány olyannyira felizgatott, hogy a kikötőbe érve Algoalmint kellett kérnem az állomás folyosóján megismert öreg matrózoktól. Mikor bevallottam nekik a fejfájás igazi okát, elkezdtek nevetni:

— Nem kell ezeket félteni — legyintett az egyik veterán —. Olyanok ezek a halászok, mint a fókák... Még ha be is török alattuk a jég, egykettőre kimászhatnak... Kipattannak, mint a vadruca. Olyant is ismerek közöttük, aki a tavaszi zajlás idején, csónak helyett jégtáblán hajózik át egyik faluból a másikba, egy lapátszerű deszkadarabbal kormányozván tetszés szerint a sikamlós járművet.

Szó szót követ: egyik is, másik is felidéz valamit a matrózok és halászok életéből; az egyik idősebb tengerész egyszerűen azt mondja:

— Maga úgy járt ezekkel a jégen mászkáló galaci kölykökkel, mint egykor én az egyik székely rakodómunkásunkkal. A harmincas évek elején került hozzánk valahonnan Csík megyéből, s olyan izgalmas történeteket mesélt a Hargita világából, hogy állandóan áldomásra invitálták érte a társai. — De hallgassuk csak tovább: mit mondanak a század eleji időszak eseményeire még jól emlékező öreg tengerészek.

— A kikötőben — magyarázza a 42 évi szolgálat után most éppen nyugdíjba készülő Lázárescu elvtárs (aki már kisgyermek korától kezdve jól ismerte a kikötő életét) — az Erdélyből hozzánk került román, magyar és német szakmunkások, dokkmunkások és matrózok mindig a legjobb munkaerőnek számítottak, s ha az onnan idevándoroltak munkára jelentkeztek, bármikor szívesen felvették őket. A század elején s még a húszas évek közepe táján is, amikor ide kerültem, igen sok erdélyi munkás dolgozott a kikötőben. A kikötő területén fekvő mintegy tizenhat deszka- és faraktár, meg a Göetz-féle fűrészgyár (amely feldolgozta a Besztercén, illetve a Szereten leeresztett rönköket) gátereinek és famunkásainak (tápinari) többsége a székely falvakból és városokból került Galacra. Később ezek közül sokan hazaköltöztek Erdélybe, mások — akárcsak a velük együtt idevándorolt kisiparosok egy része — véglegesen letelepedtek. Nézze csak meg a firmákat... Egy-két magyar kisiparost még most is találhat Galacon. Az egyik tán épp fotográfus, s a műhelye valahol bent van a központban...

Galac egykor leghíresebb fényképész-üzletét nem volt nehéz megtalálnom. Először is, mert a régi galaciak mind ismerik; másodsor meg a szerencsés véletlen összehozott egy Erdélyből származó, öreg újságárussal, aki viszont úgyszólván minden régi galacit ismer a körzetében. Az öreg rikkancs, akit „Domnu Sándor“-nak szólongattak a járókelők, szinte roskadozva cipelte nagy terhét a havas-lucskos belvárosi utcán, percek alatt elvezetett a fényképész-műteremhez, melynek bejárata fölött ott függött a keresett cégtábla: Foto-Maksay.

A fényképészeti műterem megkopott, piros plüss-fotelekkel berendezett szalonjában egy hajlott hátú és hófehér hajú, mosolygós öregúr rendezgette, csiptetgette, retusálta a képeket. Mikor meghallotta, hogy magyarul beszélek, egy amolyan igazi hazaias zamatot „adjonistennel“ viszonzta a köszöntésemet, s egy-két „verifikáló“ kérdés után felinvitált az emeleten lévő műteremlakásba.

Miután sorra megmutogatta az egykor oly híres cég legszebb felvételeit, a különböző kitüntetések és díjazások dokumentáló iratokat meg az I. Károly király

által adományozott „Udvari fényképész“-i diplomát, egy-két kérdésemre úgyszólván egyszerűen elmondta a család Galacra kerülésének egész történetét.

A dolog úgy kezdődött, hogy a nagyapja — mint sok más székely parasztember — annak idején „béjárogatott“ a regátba fuvarozni. A mezei munka nyugalmasabb időszakában felpakolt három-négy mázsa aknavásári só, olcsón megvá-

sárt egy-két hordó mojnesti „gáz“-t (petróleumot), máskor pityókat, mikor mit, s vitte Galacra. A só még a külföldi hajósok is szívesen megvették. Egy-egy ilyen „bérucanás“ alkalmával persze, ha olyan volt a kilátás, huzamosabb időre is bérszállásolta magát a Vadul Ungurului negyedben lakó, egyik már régebben kívándorolt rokonánál, aki mint Galac első fotográfusa, már házat is épített magának. Látván, hogy errefelé milyen nagy becsben tartják az iparost, ekkor született meg az öreg fuvarosban az ötlet, hogy az egyik fiából fényképészt csináljon „odabé“ Galacon. „Ne rij no — mondta a fiúnak, mikor »átsírültek« a Kárpátokon —, sze

a regát csak egy hajításra van Kézdivásárhelytől, s különben is, ha már megszedted magad, majd hazajössz, mint egy gróf." Így lett s maradt a Maksay bácsi édesapja Galac legjobb fényképésze.

Nos, a jómódúvá vált fényképész-iparos, miután „megszedte magát” sem tért vissza ugyan szülőföldjére, de annál szorosabb kapcsolatban állt a századforduló táján ide érkező székelyekkel, akik évtizedeken át amolyan vezető-féléjüknek tekintették.

Miközben mindezt elmondja Maksay bácsi, újabb okleveleket, fényképeket rakosgat elem az asztalra — mindmegannyi az apja közeleti szerepét bizonyítja. Az egyik nagyméretű csoportkép az egykori galaci Magyar Református Dal- és Műkedvelők Egyesületét ábrázolja, amelynek az öreg Maksay volt az elnöke; egy másik felvételen még a múlt század hatvanas éveiben épült református iskola-templom látható, amelyben akkortájtól kezdve, egészen 1940-ig a gyermekek létszámától függően, kisebb-nagyobb megszakításokkal magyar tannyelvű népiskola is működött.

*

A rengeteg régi felvétel láttán időközben eszembe jutott egy, még az ide utazásomkor magamra vállalt megbízás: tudniillik, hogy a Nagy István önéletrajzi regényének most készülő második kötetéhez — amelynek az író feldolgozza galaci élményeit — felkutatassak valahonnét egy a hajdani Dacia hajóról készült fényképet, de Maksay bácsi nem sok reménnyel biztatott. Noha jól emlékezett rá, hogy annak idején mind az apja, mind ő rengeteg felvételt készített a híres királyi luxushajóról, hosszas keresgélés után lemondóan, szinte sajnálkozva tolta félre a felturkált régi dobozokat, s már szinte bánkódott, hogy az ő fotográfiája nem kerülhet bele az általa ismert, olvasott és nagyrabecsült író könyvébe.

Am, ha már ezt a megbízást nem is sikerült teljesítenem — gondoltam —, jobb híján felkutatatom hát az író egykori szálláshelyét a Bädälan negyedben, hátha ott rábukkan valami használható dokumentumra.

Szívesen elbeszélgettem volna a szállásadó Schneider-család tagjaival már csak azért is, mert — mint az Utunkban megjelent regényrészletből is tudjuk — a szerzővel együtt Galacra vándorolt kolozsvári munkáscsoportnak Józsa Béla is tagja volt, s ez a tény számomra külön is kegyhelyé avatta a háború alatt vértanúhalált halt, hős kommunista vezető hajdani szállását.

Nagy István és Józsa Béla — mint ismeretes — a húszas évek elején mintegy két és fél évet dolgoztak a galaci hajójavító műhelyben. Több más asztalostársukkal együtt, ők renoválták a Dacia luxushajó berendezését, majd miután egy a konstancai kikötőben megtartott liberális párti bankett alkalmával, a nagy tivornyázás közben kigyulladt, és majdnem teljesen kiegészített, ugyancsak ők készítették el az étkezők és kabinok új berendezését.

Léven, hogy semmi pontosabb cím vagy más adat sem volt a birtokomban, először is a negyed idősebb lakóinál próbáltam valami támpontot szerezni. Csak úgy találokra, ide is, oda is benyitottam, egyik helyről küldtek a másikra, míg végül is a Carpați utca 31. szám alatt, egy Bíró István nevű nyugdíjas kikötőmunkástól megtudtam, hogy az idősebb Schneider-házaspár már rég meghalt, az azóta eladott régi házat (ahol Józsa Béla meg Nagy István lakott) az új tulajdonosok lebontották, a szállásadó család fiatalabb tagjai pedig elköltöztek a belvárosba.

Am ez a kiruccanás, az egy pillanatra lehangoló kudarc ellenére sem volt számomra haszontalan. Bíró bácsitól ugyanis megtudtam, hogy hajdanában rajtuk kívül még sok más volt székely kivándorló telepedett meg ebben a negyedben

Ő maga már itt Galacon jött a világra, de a szülei még a múlt század nyolcvanas éveinek elején vándoroltak Galacra Apja a háromszéki Csomortány községből származott, anyja pedig a Csik megyei Borzsováról került ide szolgálni. Itt összeházasodtak, s miután az apja jó fizetéssel gáteros lett Göetznél, mind tovább halogatva a hazatérést, lassacskán megalkudtak a sorsukkal, fészket vertek, és végül ideragadtak.

A beszélgetés során különben Bíró bácsi is megerősítette azt, amit egyik matroz már elmondott nekem a kikötőben, vagyis hogy a Göetz-féle fűrészgyár meg a régi faraktárak munkásságának többsége a Székelyföldről meg a csángóvidékről került Galacra, s hogy — s ezt már némi büszkeséggel hangsúlyozta —, annak idején, márcsak létszámuknál fogva is, a székely munkások voltak a vörös szakszervezet egyik erőssége.

GÁBOR ARON „ARTELLÉRJE“-NEK UNOKAJA

Mondom, nem bántam meg, hogy galaci látogatásom alatt egy-két napot a Bádálan negyedben töltöttem. A kikötővárosnak ebben, az egykor oly nyomorúságos, s itt-ott még most is nyomasztó levegőjű negyedében megismerkedtem néhány olyan régi magyar telepessel, akik még most is, harmadíziglen is a lélek legdrágább kincseként őrzik a kivándorló ősök megannyi emlékét.

Íme, egy nemzedékről nemzedékre megőrzött történelem-darab a sok közül — amit a 78 éves Bakó András bácsi mondott el nekem a Someşul vendéglőben, s amit ritka érdekessége miatt szó szerint lejegyeztem:

Az én apám sokszor éléhozza vót, hogy a nagyapóm erőt hűségés katonája vót Kossuth Lajosnak. Valami rangja is vót. Mikor a Háromszékben is megbolydult vót a nép, a nagyapóm is eléállott egy dugdosott mordálllyal, amit az egyik hámosor fabrikált vót neki titokba. Osztán olyan ügyes-bátran gyakorolta a lövészetet, hogy hamarjába, hogy is mondják, Gábor Aron legjobb ártellérje* lett. Nó, a székely ágyusok segítségével a magyar sereg meg is hátráltatta sokszor az ellenséget, s ha nem jó közbe az a sok muszka, bizonyosan le is győzték volna a németet, mint a pinty. A tengernyi kozák előtt azonban meg kellett hátrálni, de az én nagyapóm a legnagyobb bajban is kitartott egészen Déváig. Itt megsebesült és elmaradozott a többiektől, s úgy békötözve valahogy eljutott hazáig. Ott azonban nem maradhatott sokáig, mert a grófibójár kitudakolta, hogy az én nagyapóm, mikor ott folyt a harc éccercsak feléjük fordította az ágyú csövét, s egyetlenegy golyót réázúdított a kas-télyra.

A nagyapóm azonban megfülelte a veszedelmet, s az ojtói átkelónél egy lovaszekérrel egyetemben egy-kettő átsírult Galacra. Akkorában már sok negyvennyócas bujdosó vót a regátba, kiket a románok szívesen befogadtak, és szolgálatot is adtak minden bujdosó magyarnak. Sokak még azon frissibe tovább hajóztak Törökországba meg az olasz földre, Garibaldihoz. A nagyapóm nem akart túl messze esni a székely hontul, hát csak itt maradt Galacon, hun hamarosan békapott vót fuvarozni a kikötőbe.

No de azért az én nagyapómék, így széthullva is, örökké bíztak a jövőbe. Örökké várták az üzenetet, hogy újból hadra kelhessenek és letörhessék a Ferenc Jóska hatalmát. Olyan világot akartak, ahol Kossuth lesz a király, és ahol földet és szabadságot adnak a népeknek.

Vagy tíz év múlva, hogy kimentek vót, egyszer fel is pislant rájuk a szabadság sugára. Kossuth errefelé küldött egy generálist, hogy megszervezze őket a csatára. Azt a generálist az idevalósi bölcs román fejedelem is szívesen fogadta, s megpróbálta neki, hogy fegyvert is hozzon a bujdosó magyaraknak. Úgy is lett. A nagyapómnak eccercsak üzenetet hoztak valahonnét, hogy a szekerevel együtt igyekezzenek a rakpartra. Hát amikor oda ért, már ott állt egy sor hajó, telidesteli fegyverrel meg municióval. Akkor odaálltak a sze-

* ártellér = tüzér

keresek, és elhordták onnét a sok ládát egy elhagyott malomfélébe. De a munició nem feküdt sokáig, mert a nagyapóékat újra eléhhitták, hogy rakodjanak, s vigyék tovább a ládákat; kit a Tatros felé, s Beszterce felé, a hegyek irányába. Ekkor már örvendeztek, hogy mégiscsak leverődik a német ellenség, s Kossuth Lajos meg a többi bujdosó visszatérhet az országba.

De végül is semmi se lett az egészből. Csak később tudódott ki, hogy a franciák császára, aki elébb fegyvert küldött, s felbízta a bujdosókat, hogy kelet felől fogják két tűz közé a németet, hirtelen kibékült Ferenc Jóskaival, Kossuthnak pedig megüzente, hogy ne kezdjen semmit se, mert ő már kiállott a háborúskodásból, s így nem adhat több segítséget a negyvennyolcasok elébb kitervelt hadakozásához.

Ezzel bé is fellegzett jól a nagyapóéknak. Később hallszódott a hír, hogy Ferenc Jóska amnesztiát adott a bujdosóknak, s híják haza őket, de nagyapó nem bízott benne, hogy az odahazavaló grófbojár is bétartja majd a hirdeményt. Ezért osztán továbbra is csak Kossuthra figyelmeztet, s mivel az nem fogadta el a császár kegyelmit, ő se mozdult, s így mi se tértünk vissza sohase a székelyhonba.

Mondom, szóról szóra lejegyeztem Bakó bácsi vallomását, s még aznap igyekeztem pontosabb forrásokból is megtudni: mit őrzött meg hűségesen az emlékezet, avagy nagyapóról unokára szállva, mennyire változott, színesedett pusztá legendává a történet. E tekintetben tiszta szerencsém volt Mihály Imre történész-szel, a galaci Politechnikai Intézet egyik tanárával, aki nemcsak mint történész, de mint „idegenvezető“ is nagy segítségemre volt az adatgyűjtésben.

Kiderült, hogy a fiatal tanár annak idején már a Babeş—Bolyai egyetemen dolgozatot írt a forradalmi magyar emigráció romániai terveiről és tevékenységéről, s mint ilyen, a legapróbb részletekig menően össze tudta egyeztetni a Bakó bácsitól hallott históriát a történelmi valóság tényeivel. Nos, a történész adattárából kiderült, hogy a Bakó bácsi által emlegetett „generális“, akit 1859-ben Kossuth Lajos Romániába küldött, nem más, mint Klapka György tábornok, az „idevalósi bölcs fejedelem“ pedig (aki csakugyan „szívesen fogadta“ Kossuth megbízottját), Alexandru Ion Cuza volt, aki a Klapkával kötött megegyezésnek és III. Napóleon francia császár üzenetének megfelelően minden támogatást megígért az emigráns-légió megszervezéséhez.

A szerző illusztrációi

Sokszor szinte háborzongató erővel bontakozik ki a korabeli lapokból s a Galacon még most is megtalálható idősebb magyar telepesek vallomásaiból a század elején egyre nehezebb helyzetbe kerülő bevándorló és szezonmunkás tömegek, és cselédek rettenetes helyzete. Se szeri, se száma azoknak a tudósításoknak (köztük Koós Ferenc cikkei), amelyek megrendítő képet adtak arról, hogy égett le a kis-

iparos, hogy lett hordárrá, utcaseprővé, kocsissá, szolgává a munkás, s prostituálttá a székely cseléd lány.

Mikor, a húszas évek elején Nagy Isván és Józsa Béla mint munkanélküli asztalosok Galacra érkeznek, már kirívó az a lelki, erkölcsi és anyagi leromlás, amely az örökös vándorlás, a ritka szerencse, de a gyakoribb tönkremenés nyomában járt. A munkaerő-kínálat növekedésével párhuzamosan ekkoriban már itt is egyre kegyetlenebbé válik a kizsákmányolás, s ennek velejárójaként fokozódik a ki-sebbségi elnyomás is.

Önéletrajzi regényének második kötetében Nagy István bizonyára mesteri képet fest majd a galaci kikötőben töltött esztendőök élményeiről; addig is ragadjunk ki egy részt a már régebben megjelent visszaemlékezéséből:

„Amikor mi négyen kolozsváriak, 1923 nyarán... odavetődünk, valóságos bábeli zűrzavar fogadott bennünket. Végig a rakparton és magas betonkeríttel bekerített dokk közelében búzló kocsmák előtt ezrével kóboroltak az alkalmi munkát kereső, mezítlábas oltyánok, moldvai csángók és nem csángók, a jó ruhájukból kifoszló székely famunkások, kőművesek és ácsok, a teherhajók érkezését váró bennszülött dokkmunkások, matrózok és mindenféle nyelven beszélő kereskedők vagy emberhajcsárok...“

Más:

„...Az akkori fiatal proletár nők helyzetére jellemző, hogy Galac nyugati negyedében egy egész hosszú utca, a hírhedt „Strada Nopții“ minden háza örömház volt. Tíz más városban nem volt annyi nyilvántartott prostituált, mint abban az egy utcában. Az ország minden tájának és minden beszélt nyelvének volt ott női áldozata. Télen ott is hihetetlenül felfokozódott a nyomor, hiszen elmentek az idegen hajók matrózai, a vándormunkások meg hazahúzódtak valamerre...“

KÉT NEGYED — KÉT VILAG

A Bädälan negyedben meg a Vadul ungurului környékén lakó régi magyar telepések és a kombinátnál dolgozó székelyföldi építőmunkások — noha állandóan érdeklődnek egymásról — csak nagyritkán s jórészt véletlenül találkoznak a gyorsan növekvő kikötőváros egyre népesebb utcáin. Van úgy, hogy ha akárhol is magyar szót hallanak, egyszerűen csak ráköszönnek egy „adjoinistent“ a beszélgetőkre, máskor meg a galaci piacon krumplit (de micsoda krumplit!) árusító csíki asszonyok és férfiak körül verődnek össze és ismerkednek egymással.

— Mi két okból is csak a székely asszonyoktól vásárolunk pityókát — magyarázta Csutak Lajos, a Galaci Építkezési Tröszt egyik brigádjának a mestere. — Először is, mert olyan óriási, finom, édes, kásás pityókát rajtuk kívül senki sem hoz a piacra... meg aztán, tudja, a szívnek is jólesik egy kicsit elbeszélgetni velük...

A régi telepések kerülete, meg a Țiglina negyedben kitérülő új modern nagyváros, melynek palotáiban a híres nyáradremetei, szovátai, gagyai, galambfalvi, agyalfalvi, backamadarasi és zetalaki kőművesek is komfortos otthonra találtak — két külön világ, legalább száz esztendőnyi igény és életszínvonal különbséggel. Az egyik — akárhogy is átépült, megszépült sok régi ház, s még új is elég sok ékelődött a rogyant kis hurubák sorába — még a múlt század vége felé keletkezett nyomortanyákra emlékeztet. A másik viszont már a huszadik század kulturált életformáját tükrözi, gyorsan kibontakozó ipari civilizációnk megteremtőinek új „jómódúságát“ sejteti.

A Bädälan-negyed — Galac Kétvízköze volt. Tele túlsúfolt proletár viskókkal poloskás kovártélyokkal, „fertő“, mint ahogy az apám egyik levelében megnevezte.

Nem tudom, Nagy Istvánnak meg Józsa Bélának annak idején milyen szállása lehetett, de az apám — mint az egyik leveléből kitűnik —, miután a görög kitétte őket a raktárból, végül is egy ilyen bádálani tömegszálláson húzódott meg. A házigazda, aki még kovártélyosainál is szegényebb volt, miután családjával együtt kiköltözött a faskamrába, nyaranként emeletes deszkapriccset eszkábált össze a viskó egyetlen szobájában, s éjszakánként 5 lejért bárkinek szállást adott, s égett kenyérhajból még teát is főzött a lakóinak. A szoba kicsi volt és olyan alacsony, hogy fel se lehetett ülni, csak úgy bebújva lehetett elhelyezkedni a leterítetlen szalmategen.

Valóban, egészen más világ ez... Aki itt született, egy kicsit még ma is a múltban él, s nemritkán — mégha nem is a régi értelemben vett osztályharcos kicsengéssel — azt mondja az új város lakóira: „Ja'kérem, azok nagyurak... Hozzátok képest mi csak olyan prolik vagyunk, né...“

És most, Kakucs Lajos, nyárádszeredai samott-kőműves vendégként, itt ülök egy kényelmes fotelben, talpam alatt süppedős szőnyeg, tekintetem finom bútorokba, diszpárnákba, hűtőszekrénybe ütközik, s szinte el sem hiszem, hogy mindezt az egész berendezést alig pár évi keresetből szerezték.

— Nekünk az a szokásunk — mondja Kakucs, az asszonyra pislantva —, hogy költözéskor nem bajlódunk a régi holmival, hanem úgy cakompakk eladjuk az egész berendezést a helyünkbe költöző lakónak, s az új helyünkön, kicsit felpótolva az összeget, új bútort veszünk magunknak. Vajdahunyadra se vittünk semmit, amikor hatvanegyben odaköltöztünk. Ott vettük meg a háztartáshoz szükséges gépeket is, a bútort is, s négy évvel ezelőtt, amikor Folticska vezérigazgató rábeszélte, hogy jöjjünk Galacra, a helyünkbe költözködő család szívesen átvette minden limlomunkat.

„Szép kis limlom“, gondolom, de ha már ennyire „felvágnak“, hadd lám: ez a samottkőművesség itt Galacon mennyit hoz a házhoz?

— Átlag háromezret — feleli kérdésekre a házigazda, s csak nagynehezen sikerül kipiszkálnom belőle, hogy ő mint nyolcadik kategóriás, és brigádvezető, néha még négyezret is hazahozott az asszonynak.

Mindez persze nem is csak azért érdekelt: hadd lám, a Bádálan-beli öreg proletárok miért is nevezik őket „urak“-nak, hanem elsősorban azért, mert a jövőtelem mennyisége — noha a megbecsülésnek nem mindig ez az egyetlen fokmérője — az építőtelepen betöltött szerepük értékét és súlyát is kifejezésre juttatja. A vándor építőmunkásokkal kapcsolatban valaki ugyanis egyszer azt mondta, hogy a székelyek csak amolyan segédmunkára befogott töltelékfélék a kombinát építőtelepén, s hogy még ha akarnának se engedik őket mesterséget tanulni.

Másnap aztán az építőtelepen meggyőződtem, hogy ennek éppen az ellenkezője a való igazság. Butuman mérnök, a 22-es vállalat osztályvezetője kérdezetés nélkül is elmondta, szinte eldicsekedte, hogy az ő körzetében dolgozó Csomor-brigád, meg a Kakucs Lajos vezetése alatt álló kőművescsoport jelenleg úgyszólván az egész munkatelep egyik legfelelősségteljesebb munkáját végzi. Miután múlt év áprilisában begyűjtötták és sikeresen kipróbálták a kombinát általuk kibélelt első nagy kohóját, nyomban hozzáláttak a második nagy olvasztó felépítéséhez, amelyet a kohászok még határidő előtt meg akarnak csapolni.

Butuman elmagyarázta, hogy a galaci kombinát kohói jóval nagyobbak lesznek, mint a legnagyobb hunyadi olvasztók. Vajdahunyadon a legnagyobb kohó 1000 köbméteres, a most épülő második galaci kohó pedig akár a már beindított első olvasztó, 1700 köbméteres lesz, de a további kettőt már ezeknél is nagyobbakra tervezték.

No, itt csakugyan nem babra megy a játék — gondoltam magamban —, itt csakugyan nagy a felelősség, hisz azt már Vajdahunyadról is tudom, hogy egy-egy ilyen samott-bélésnek — ha avatott kezek készítik — legalább nyolc évet kell kibírnia, különben sok milliók károk származhatnak minden kis hanyagságból, hozzá nem értésből.

Kakucsek meg az Agyagfalváról való Csomor testvérek, akárcsak a Nagyváradról való Buh János, a kéményépítők mestere, Vajdahunyadról kerültek Galacra. Hogy miképpen? Akár a többi sok száz szakember. Kakucsek legalábbis úgy tudják, hogy valamennyiüket Folticska irányította Galacra. Ha valahol akadozott a munka, Folticska, most már mint a minisztérium egyik legtapasztaltabb vezető szakembere, mindjárt tudta, honnan, kit kell elővenni és odatenni a legszakigényesebb munkák elvégzéséhez. Őt áldják vagy szidják Kakucsek is, ha valami nagyon jól megy, avagy ha éppenséggel nem tetszik valami.

Egy biztos: életemben nem ismertem még egy szakvezetőt, akit annyira tiszteljenek a munkások, mint Folticskát. (És ezt még mint kolozsvárnak is jólesett hallanom, egykori legkedvesebb kolozsvári nyomdász-barátunk, a ma is élő öreg Folticska fiáról.) Legyen bár nehezebb valahol, több sárral, több gonddal, több hiánnyal, amint Kakucs mondta: a pokolban is kohót építenének a szavára. „Az ám az igazi vezető — lelkesedett Kakucs. — Ha látta, hogy nem jól vágom a samottot, kivette a kezemből, s vezérigazgató létere odaállt ő maga a fűrészhez, s megmutatta, hogyan kell csinálni.“

A következő estét Csomoréknál töltöttem. Véletlenül-e vagy sem, ebből az alkalomból átjött még néhány más székely munkás-házaspár is a szomszédos tömbházakból: testvérek, sógorok, komák, valamennyien földiek. Az első szokványos kérdés—feleleten túl, itt a vándorélet mindnyájunkat foglalkoztató problémái is csakhamar felvetődtek, s az otthoni szokásokra jellemző, erős szokimondással, itt már az asszonyok is bele-beleszóltak a vitába.

Egy darabig csak a férfiak járogattak a távoli munkatelepekre, de ez a két-felé élés sem anyagilag, sem erkölcsileg nem vált be a családnak. Mindamellett, hogy két konyha — két költség, a hazautazgatás is sok pénzt felemészített, nem beszélve arról, hogy a férfi kosztja, gazdasszony híján kétannyiba kerül, mint odahaza. Aztán — az asszonyok rémületére — idővel hazaszállingózott egy-két rossz hír is: kocsmázásról, szoknyázásról meg miegymásról, ami — s ez volt a legboszszantóbb — lassan már a vékonyodó pénzküldeményen is kezdett megérzódni.

Igy aztán, végül is mindenki idehozta a maga családját, s ha nem hozta, hát jött az magától is, ha megvolt rá az oka. Megvolt vagy nem (?), a teljes igazság az, hogy az otthoni mtsz sem kötötte eléggé magához az asszonynépet. „Errefelé — kiáltotta közbe az egyik menyecske —, kétszerte annyit adnak a mezei munkásnak. Hát akkor mért üljek otthon... mért legyek távol az uramtól?... Itt legalább egy konyhát tartunk... A városi kertészettől mi is hozogatunk pénzt a házhoz.“

(Áhá, itt van a kutya elásva. Lassacskán a többi asszony is bevallja, hogy kora tavasztól késő őszig a parkgondozó brigádban dolgoznak. Gruppokat formálnak, virágot, díszbokrot ültetnek, öntöznek, gyomlálnak, kapálnak, s ez bizony szép kis jövedelmet jelent a családnak.)

Ez tehát az asszonyok idevonzódásának egyik nagyon is érthető titka. Ez magyarázza, hogy egyikük-másikuk, az öregek legnagyobb megütközésére, már szülni se keresztelni se megy haza. Megkeresztelik a gyermeket ott, ahol az isten megadja őket. A Kakucs nagyobbik fia például Vajdahunyadon született, egy időben az egyik 1000 köbméteres kohóval; a kisebbik viszont már Galacon jött a világra. Ő már büszkébb lehet: ő már egy 1700 köbméteres és csaknem 80 méter magas

nagyolvasztót mondhat ikertestvérének; akár az egyik Csomor gyerek, aki ugyan-csak a helybeli kohó-óriással egy időben kezdett el nyüzszíteni, lélegzeni, táplálkózni — élni a világban.

S ha már újra a kohóknál meg a büszkeségnél tartunk, mindkét gyerek büszke lehet az apjára, csakúgy, mint a kohó és kemence építő brigád minden egyes tagjára, akiknek román munkástársaik oldalán jelentős részük van abban, hogy Galac világszinten is erős bástyájává válik az acélgyártásnak. És ebben a történelmi jelentőségű alkotómunkában a Csomorok, a Kakucsok és a Buh Jánosok kezemunkája is benne lesz. Nevük, teljesítményük beleötvöződik a kombinát történetébe és a város oly régre visszanyúló biográfiájába.

*

Az Alexandru Ioan Cuza egykori házában berendezett régészeti múzeum számos lelet-tárgya — köztük az 1946-ban végzett ásások során felszínre került bizánci ezüstérmék — azt bizonyítja, hogy Galac, ez a Dunát és a tengert összekötő ősi település, már évezredekkel ezelőtt is a halászek és hajósok mozgalmas piactere volt. Ügyszólván a görögök óta átvonult itt, ezen a folyami kapun sokféle nácio: bizánci, tatár, török, orosz és más olyan barát és ellenséges hadinép, amelyet valamilyen érdek vezetett Európa felé. Egy bizonyos: az első hiteles dokumentum, illetve írásos emlék Ștefan fejedelemtől származik, és abban a Galacról Humorra szállított halak vámentességéről, tehát kereskedelmet ösztönző intézkedésről van szó.

Az előző századok régmúlt eseményeiről még a Duna partján látható, s most épp restaurálás alatt álló Szeplőtelen Szűz elnevezésű templomerőd megkopott kövei, patinás ikonjai és más ereklyéi is sokat tudnának beszélni. Kettős falai — amelyek mögött kényelmesen járkálhattak a katonák — meg a feltűnően alacsony mennyezet és a tetőszerkezet között rejlő tágas helyiség egykor bujdosó főpapokat és fejedelmeket rejtegettek, nem beszélve arról, hogy 1789-ben, az orosz—osztrák—török háború idején még Patyomkin is ide rendezte be főhadiszállását.

Megkerestem volna azt a házat is, ahol egykor a Törökország felé tartó és bujdosó kuruc vezérek egy része megszállott, és azt a szobát is, ahol állítólag egy alkalommal Mikes Kelemen is megpihent — de hát hol vannak azok a régi épületek, javarészt már a belvárosban is a modern építészet hatalmas tömbjei váltották fel őket.

Szerencsére, Alexandru Ioan Cuza háza, a várostervezők bölcsességének köszönhetően, nem került a vihar iramú építkezések útjába, s így a muzeológusok — köztük a hétfalusi csángó vidékről származó Mihály Imréné történész — ízléses és szakszerű lelettárat varázsolhattak falai közé. Néztem, néztem a „beszélő” köveket, az itt-ott összeállani készülő cserépedény-darabokat, a csillogó bizánci ezüst érméket, de eközben mégiscsak folyton a ház egykori tulajdonosára: az egyesülés fejedelmére gondoltam. Különösen amióta megtudtam róla, hogy mennyi együttérzéssel támogatta a 48-as forradalmi emigránsok szervezkedését, a Klapka tábornokkal kötött megegyezés szellemében, mennyire késznek mutatkozott elősegíteni a felkelők terveit, készülődéseit, hogy a Kárpátokon átlépve újra megkíséreljék letörni a Habsburg-monarchia hatalmát — szinte elfogult kegyelet-érzettel álltam meg a fejedelmi házaspár emlékéit idéző minden egyes bútordarab, fénykép és más tárgy előtt.

Az elnyomás és kizsákmányolás elleni küzdelemnek, a munkásosztály harcainak időszakából is számos hagyománya van Galacon. A Gării utca 8. szám előtt

elhaladva például felhívták a figyelmemet a ház egykori lakójának C. Z. Buzdugan nevére, aki elsőként fordította román nyelvre az Internacionálét, mely a Lumea nouă című lapban jelent meg 1900. április 16-án.

*

Napokon át jártam a külvárosok zezugos utcáit, végigbarangoltam a kikötőt és vidékét, zimankós, szeles időben át- meg átpásztáztam a kombinát 700 hektáros építőtelepét, mínusz 25 fokos hidegben felkapaszkodtam a kolozsvári Szent Mihály templomnál is magasabb kohótest lépcsőzetén, elbeszélgettem még a piacon krumplit, hagymát áruló csiki asszonyokkal is, éppen csak a festők és szobrászok műtermeinek s a művészet más, itt is nagy lendülettel kibontakozó építőtelepeinek meglátogatására nem futotta az időmből. Szinte fájt, hogy nem tehettem eleget a tehetséges fiatal szobrász, Ingo Glass meghívásának, nem hallgathattam meg a kolozsvári származású Kozma Gyöngyvér zongoraművész nő hangversenyét, nem csodálhattam meg a helybeli operett-színház legjobb balett-táncosnője: Kisházi Katalin bemutatkozását, s nem ismerhettem meg az ugyanott vezénylő Kiss Gábor főkar- mester munkáját sem.

Még szerencse, hogy az úvárosban mégiscsak találkoztam a művészettel. A Tíglina-negyed tereit és főhomlokzatait díszítő szobrok, domborművek, freskók, sgraffito- és mozaik-képek, valamint a különböző üzletházak és eszpresszók faldí- szei és kovácsoltvas dekorációi annyira szembeszökőek, hogy még ha akartam volna sem kerülhették volna el figyelmemet. A monumentális művészet és a tér- szobrászat olyan jól ismert mesterei tervezték és kiviteleztek ezeket a műveket, mint Jules Perahim, C. Baraschi, Balogh Péter és tucatnyi más művész az idősebb meg a fiatalabb nemzedékből. Igaza volt Marosi Barnának, amikor nemrégiben megállapította: „Egyetlen városunk sem kapott annyit a kortárs képzőművészettől, mint Galac.” S hogy ez így van, s hogy az új negyed architekturális szempontból is igen artisztikus, abban műépítészeinknek is igen nagy része van, hogy úgy mondjam, ez az összhang már építészeink és képzőművészeink régen óhajtott együttműködé- sének a gyümölcse. Cseppet sem véletlen, hogy a legújabb galaci épületsoportok tervezőit — köztük Sebestyén Viktor műépítész, a bukaresti tervezőintézet munka- társát — állami díjjal jutalmazták.

Nos, ha e művek alkotóival meg a művészet különböző ágazataiban tevé- kenykedő fiatal galaci művészekkel nem sikerült is találkoznom, visszaindulóban mégis úgy éreztem, hogy hazai viszonylatban, minden idők legnagyobb alkotása: ipari civilizációnk kialakulásának voltam a szemtanúja; egy olyan monumentális remekmű születik itt, a Duna keleti kapujában, amely az egész nép erőfeszítésének és egyben — felemelkedésének a szimbóluma.

S ha már világszínvonalról van szó, esattanóként hadd írjam ide azt is, hogy a Művészeti Múzeum termeiben, mintegy 150 eredeti alkotásból, épp elutazásom napján nyitották meg a Picasso-kiállítást. Ez is jelképes esemény. Azt bizonyítja, hogy Galac immár kulturális viszonylatban is bekapcsolódott a nagyvilág vérkerin- gésébe.